

Sosyolojinin Bir Bilim Olarak Kurumsallaşmasında Emile Durkheim'in Eserleri ve Durkheim'a Yönelik Eleştiriler

Furkan Murat SAĞLAM¹

Özet

18. ve 19. yüzyıldaki maddi ve düşünsel hayatı anlamak ve var olan problemlere çözüm üretmek için kurulmuş olan sosyoloji disiplini, bilimsel olma meşruiyetini Fransız sosyolog Emile Durkheim ile kazanmıştır. O günün normal bilim anlayışına uygun olarak pozitivist bir tutum sergileyen Durkheim, toplumsal olguları doğa dünyasındaki şeyler gibi ele almış ve olgular arasında genel geçer yasalar tespit etmeye çalışmıştır. Onun işbölümü teorisinde ve İntihar adlı çalışmasında yaptığı budur. Bu yönüyle eleştirmenlerin toplum mühendisliği yapma eleştirisini hak eden Durkheim, tespit ettiği yasadan hareketle toplumsal hayat üzerinde egemenlik kurmaya yaracak korporatizm çözümünü getirmiştir. Durkheim'in eserleri her ne kadar kendi içinde bir bütünlük arz etseler de toplumsal hayata indiğinde problemler doğurmaktadır. Nitekim eleştirmenlerin de değindiği gibi Durkheim verileri bir şekilde manipüle ederek kendi kuramını desteklemeye çalışmıştır. Kimi zamansa üzerinde ısrarla durduğu metodolojisini kendisi bile uygulayamamıştır. Bu yönüyle Durkheim'in nesnellik iddiası onu kimi zaman değer bağımlı yaparak nesnel olmayan çıkarımlarda bulunmaya itmiştir. Bu yazımızda değerlendireceğimiz Emile Durkheim'in eserleri de yukarıda ele aldığımız normal bilim kavramı etrafında şekillenmiştir. Sosyolojinin isim babası her ne kadar Auguste Comte olsa da onun bir bilim dalı olarak kurumsallaşması 1858 ila 1917 yılları arasında yaşamış olan ve aynı zamanda Comte'un da öğrencisi olan Fransız sosyolog Emile Durkheim ile gerçekleşmiştir. 1895 yılında yayımladığı Sosyolojik Yöntemin Kuralları adlı kitabıyla bir bilim dalı olarak sosyolojinin konusunu, yöntemini ve içeriğini belirlemiş olan Durkheim, metodolojisine uygun olarak (veya metodolojisine uydurmaya çalışarak) eserler kaleme almıştır. Aynı zamanda sosyolojideki işlevsel yaklaşımın kurucusu olarak da kabul edilen Durkheim; bireylerin ve kurumların, konum ve işlevlerini anlamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler

Emile Durkheim • Sosyoloji Bilimi • Toplumsal İşbölümü • İntihar

¹Furkan Murat Sağlam, Marmara Üniversitesi, Din Sosyolojisi

Emile Durkheim's Works in the Institutionalization of Sociology as a Discipline and the Criticisms Towards Durkheim

Furkan Murat SAĞLAM¹

Abstract

As a discipline, sociology, which was founded to comprehend material life and intellectual life in the 18th and 19th centuries, and to produce solutions for existing problems, gained scientific legitimacy thanks to French sociologist Emile Durkheim. Durkheim, displaying a positivist attitude consistent with the concept of normal science at the time, viewed social phenomena as natural phenomena and attempted to discover generally valid laws among them. He does the same in the Division of Labor Theory and his work titled Suicide. Durkheim, who deserves criticism for being a social engineer in this regard, introduced corporatism as a means to create sovereignty over social life based on the law he identified. Although Durkheim's works had integrity in themselves, when it comes to social life, they pose problems. Thus, as critics pointed out, Durkheim attempted to support his theory by manipulating the data somehow. There were occasions when not even he could implement the methodology he advocated. Durkheim's objectivity claims occasionally caused him to be value-dependent and forced him to make non-objective inferences in this regard. Emile Durkheim's works, which will be analyzed in this article, are likewise based on the concept of normal science, which I mentioned previously. Although Auguste Comte is the eponym of sociology, the French sociologist Emile Durkheim, who lived from 1858 to 1917 and was one of Comte's students, institutionalized sociology as a discipline. Durkheim, who established sociology's subject, method, and content with his book The Rules of Sociological Method, published in 1895, produced works that followed his methodology (or that he tried to fit in his methodology). Durkheim, who was considered the founder of the functional approach in sociology, also attempted to comprehend the locations and functions of individuals and institutions.

Keywords

Emile Durkheim • Institutionalization of Sociology • The Division of Labour • Suicide

¹Furkan Murat Sağlam, Marmara University, Sociology of Religion

Giriş

Bir bilim dalı olarak sosyoloji, bilimsel olma meşruyetini epistemolojik olarak pozitivist bir zeminde yükselmek koşuluyla sağlamıştır. Olgular arasında nedensel ilişkiler tespit ederek Newtoncu anlamda genel geçer yasalar keşfetmeye ve meta teoriler ortaya koymaya çalışan bu yaklaşımla o, büyük bir ilerleme kaydetmekle birlikte birçok yönden de eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Bu eleştirilerin temel noktası ise açıklamaya dayalı olan pozitivist yaklaşımın sosyal gerçekliği yeterince ‘anlayamaması’ ve toplumsal dünyayı da tıpkı doğa dünyası gibi görmesinde buluşmaktadır. Nitekim genel olarak pozitivist çevreler, araştırma sürecinde genellikle nicel yöntemler kullandıkları için soyut formüllerle ilgilenmek ve bireyleri sayılara indirgemekle suçlanmışlardır (Neuman, 2014, s. 121). Bunun yanı sıra pozitivistler de kendi bilimsel ölçütlerine uymayan diğer yönelimleri yöntem ve teknik bakımdan yeterince bilimsel olmamakla itham etmişlerdir.

Pozitivistler ile pozitivist olmayanlar arasındaki bu temel tartışmayı zihinlerde daha iyi oturtan kavramlardan bir tanesi şüphesiz Thomas Khun’un Bilimsel Devrimlerin Yapısı adlı kitabında ortaya koyduğu ‘paradigma’ kavramıdır. Khun, çalışmasında ele aldığı paradigma kavramını her ne kadar birbirinden farklı anlamlarda kullanılmış olsa da genel olarak onun paradigma kavramından kastını “bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar” (Khun, 1991, s. 35) şeklinde ifade edebiliriz. Bu yanıyla Khun’a göre paradigmlar problemleri çözmedeki

başarılarına göre zamanla normal bilim haline gelmektedir ve normal bilim ise zamanla ortodokslaşarak bilimsel olanı tekeline almaktadır.

Bu yazımızda değerlendireceğimiz Emile Durkheim’in eserleri de yukarıda ele aldığım normal bilim kavramı etrafında şekillenmiştir. Sosyolojinin isim babası her ne kadar Auguste Comte olsa da onun bir bilim dalı olarak kurumsallaşması 1858 ila 1917 yılları arasında yaşamış olan ve aynı zamanda Comte’un da öğrencisi olan Fransız sosyolog Emile Durkheim ile gerçekleşmiştir. 1895 yılında yayımladığı Sosyolojik Yöntemin Kuralları adlı kitabıyla bir bilim dalı olarak sosyolojinin konusunu, yöntemini ve içeriğini belirlemiş olan Durkheim, metodolojisine uygun olarak (veya metodolojisine uydurmaya çalışarak) eserler kaleme almıştır. Aynı zamanda sosyolojideki işlevsel yaklaşımın kurucusu olarak da kabul edilen Durkheim; bireylerin ve kurumların, kurum ve işlevlerini anlamaya çalışmıştır.

Hayatı ve Eserleri

Emile Durkheim 1858 yılında Fransa’nın Laurraine kasabasında dünyaya gelmiştir. Bu bölge, Fransız ve Alman güçleri arasında paylaşılabilen ve sürekli çatışmaların sıcak olduğu bir yerdir. Durkheim 13 yaşındayken Almanya bu bölgeyi ele geçirmiş ve bu olayla birlikte Fransa yeniden bir rejim (3. Cumhuriyet) değişikliğine gitmiştir. Cumhuriyetin ilk nesli olmasının da etkisiyle Durkheim, cumhuriyetçi bir yapıya sahip olmuştur. Kimi araştırmacılar Durkheim’in bu yönünün onun sosyolojisini de etkilediğini; Durkheim sosyolojisinin “hem geleneksel Fransız Katolikliğini reddeden hem de derin kökler salmış olan toplumsal muhafazakarlığı reddeden,

modern bir cumhuriyet ideolojisinin oluşmasına katkıda bulunduğunu belirtmiştir (Swingewood, 2010, s. 104).”

Lisans eğitimini École Normale Supérieure Üniversitesi’nde tamamlayan Durkheim üniversite yıllarında Jaures vesilesiyle sosyalist düşünce ile tanışmıştır (Richter, 2017, s. 49). Lisans eğitimi sonrasında bir süre Almanya’da yaşayan Durkheim, burada da Schaffle’dan dersler almıştır. Schaffle’ın Durkheim düşüncesindeki önemi onun morfolojik analizleri olmuştur (Giddens, 2018, s. 121-22). Nitekim Durkheim da kendi eserlerinde çokça toplumun farklı yapılarını organizmanın öğeleriyle karşılaştırdığı anolojilere yer vermektedir. Almanya’dan döndüğünde Bordeaux Üniversitesi bünyesinde sosyoloji fakültesini kuran Durkheim, 1986 yılında profesörlük unvanını almıştır.

Durkheim söz konusu olduğunda Auguste Comte’un (1798-1857) etkisi göz ardı edilemez. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sosyolojinin isim babası olan Comte, hocası Saint Simon’dan etkilenmiş ve doğa bilimlerinde yakalanan başarıyı sosyal bilimlere de uygulamaya çalışmıştır. Bu teşebbüs (pozitivizm) doğa bilimlerinde kullanılan yöntem ve tekniklerin sosyal bilimlerde de kullanılmasına, başka bir deyişle toplumsal dünya incelenirken içe bakışa değil; sayılabilir, gözlemlenebilir fenomenleri ele almak anlamına gelmektedir (Richter, 2017, s. 43). Bu bağlamda Durkheim’in buradaki başarısı Simon ve Comte’un ötesine geçerek sistematik bir metodoloji ortaya koymasıdır. Bununla birlikte Durkheim, Herbert Spencer, Jean-Jacques Rousseau ve Thomas Hobbes gibi isimlerden de etkilenmiştir. Eserlerinin birçok yerinde bu isimlere atıflar yaparak, kimi yerde

onları eleştirmekte kimi yerdeyse onların fikirlerinin üzerine kendi fikirlerini koymaktadır. Bununla birlikte Durkheim sosyolojisi, yapısalci ve yapısal-ışlevselcilik gibi okulları etkilemiştir. Ülkemizde ise ilk temsilini Ziya Gökalp’in yaptığı Durkheimci sosyolojik anlayış, cumhuriyetin erken dönemlerinde devlet politikalarında da etkili olmuştur.

Sosyolojik Yöntemin Kuralları adlı metodoloji kitabının yanı sıra Durkheim sosyolojinin erken dönem önemli çalışmalarını vermiştir. Toplumsal İşbölümü (1893) adlı eserinde o, topluma bakışını şekillendiren işbölümü teorisinden hareketle, işbölümünün tarihsel seyrini incelemiş ve organik-mekanik toplum ayrıştırmasıyla bu iki toplum yapısına ait toplumsal dayanışma biçimlerini ortaya koymuştur. Metodolojisinin uygulamadaki yansıması olan İntihar (1897) adlı eserinde ise sanılanın aksine intihar ediminin bireysel ve psikolojik faktörlerden değil bizatihi toplumsal olguların sonucunda doğduğunu iddia etmektedir. Bu üç büyük eserin dışında Durkheim’in dinlerin kökenine dair tespitlerde bulunduğu Dini Hayatın İlk Biçimleri (1912) adlı önemli bir çalışması daha vardır. Fakat biz bu makale boyunca daha çok onun işbölümü teorisine, metodolojisine ve metodolojisinin uygulamadaki yansıması olan İntihar adlı çalışmasına odaklanacağız. Durkheim’in toplumsal problemlerin çözümüne ilişkin önerilerinden sonra ise genel hatlarıyla eleştirmenlerin görüşlerine yer verip makalemizi tamamlayacağız.

Durkheim'in Temel Problemi

Durkheim 1895 yılında yayımladığı *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* adlı kitabında, sosyolojinin konusunu, içeriğini ve yöntemini belirlemiştir. Kitap; *Toplumsal Bir Olgu Nedir, Toplumsal Olguların Gözlemlenmesine İlişkin Kurallar, Normal Olan ile Patolojik Olanın Ayrımına İlişkin Kurallar, Toplum Tiplerinin Belirlenmesine İlişkin Kurallar, Toplumsal Olguların Açıklanmasına İlişkin Kurallar ve Sosyolojik Kanıtlamaya İlişkin Kurallar* olmak üzere toplam altı bölümden oluşmaktadır.

Kitabın binci bölümü olan *Toplumsal Bir Olgu Nedir*'de, sosyolojinin araştırma nesnesini toplumsal olgu olarak belirleyen Durkheim (2004, s. 47) toplumsal olgu ifadesini "toplumda belirli bir yaygınlık gösteren ve toplum için az veya çok bir yararı olan, toplum içinde oluşmuş bütün fenomenleri belirtmek için" kullanmaktadır. Ona göre (2004, s. 62) toplumsal olgular "bireyler üzerinde uyguladığı veya uygulamaya muktedir olduğu dışsal ve zorlayıcı gücüyle kendisini gösterir." Buradan da anlaşılacağı üzere bireyler toplumsal olguların dışsal ve zorlayıcı gücü karşısında edilgen bir konumda yer almaktadır. Toplumsal olguların dışsal olmasının ise iki özelliği vardır. İlk olarak bireyler verili bir toplumsal düzen içine doğarlar, ikinci olarak ise bu olgular bireylerin yarattığı olarak değil de bireyler arasındaki birçok etkileşimin sonucunda oluşmaktadır (Giddens, 2018, s. 150). Yani olguların dışsallığı, bireyin bu olgulara herhangi bir müdahalesi olmadığını ifade ederken zorlayıcı olması ise bireyin söz konusu olguyu çığnemesi durumunda toplum tarafından alacağı tepkiyi ifade etmektedir.

Durkheim'in toplumsal olgu tanımlamasındaki bu katılık yukarıda da ifade ettiğimiz pozitivist bilim anlayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü toplumsal olguların dışsal yani bireylerden aşkın olması Durkheim'a göre onları birer şey gibi ele almayı mümkün kılmaktadır. Toplumsal olgular ona göre doğaları gereği "ahlaki" olduğu için de kendilerini ancak dışsal fenomenler aracılığıyla göstermektedirler. Bu durum Durkheim'ın metodolojisi açısından mühim derece önemlidir. Nitekim biraz sonra değineceğimiz Toplumsal İşbölümü ve İntihar adlı çalışmaları Durkheim'ın bu görüşünü en iyi biçimde yansıtmaktadır.

Konumuz açısından diğer bir önemli nokta Durkheim'ın normal ve patolojik ayrımıdır. Normal ve patolojik ayrımını da genellik üzerinden açıklayan Durkheim (2004, s. 137) "toplumun bütün bireylerinde hemen hemen aynı biçimlerde ortaya çıkan olguları normal olgular, geriye kalan olguları da marazi veya patolojik olgular" olarak kavramsallaştırmaktadır. Bununla birlikte normal ve patolojik olanın ayrımı toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. Suçolgusu üzerinden bu kavramsallaştırmayı açan Durkheim, suçun bizatihi patolojik olmadığını her toplumda belli bir oranda görülen normal bir olgu olduğunu söylemektedir. Ona göre suç edimi yalnızca o toplum tipindeki oranı aştığında patolojik olarak değerlendirilebilir (2004, s. 153).

Durkheim'ın yaygınlıkla açıkladığı normal ve patolojik ayrımı 'itaati statükoya indirgemekle' suçlanmıştır (Giddens, 2018, s. 159). Çünkü toplumsal olguları ahlaki bir veri ve bireyi de bu verilere itaat etmesi gereken pasif bir özne olarak düşündüğümüzde bizatihi

ahlaki olan bir şeyin olmadığını aksine sui generis olan toplumun bireyden beklentilerini görürüz.

Kitabının dördüncü bölümü olan *Toplum Tiplerinin Belirlenmesine İlişkin Kurallar* adlı bölüm de normal ve patolojik ayrımı için önem taşımaktadır. Nitekim neyin normal ya da patolojik olduğu veya neyin suç olup olmadığı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu olguyu daha net kılabilmek için Durkheim, evrimci görüşüne de paralel olarak toplumları basit ve parçacıklı olandan karmaşık ve organik olana doğru olacak şekilde tipolojiler üzerinden açıklar. O bu görüşü, selefî Herbert Spencer'dan aldığı belirtmekle birlikte Spencer'ın basit toplum tanımlamasının muğlaklık içerdiğini söyleyerek onu bu konuda eleştirmektedir (2004, s. 177-78). Bununla birlikte basitten karmaşık olana gitme yöntemi Durkheim'ın işbölümü teorisinde ortaya koyduğu mekanik ve organik ayrımında ve de onun din sosyolojisi çalışmalarında da kendini göstermektedir.

Belirli bir zamanda ele alınan insani bir şeyin (...) açıklanmasına ne zaman girilmek istenirse, bakışı en ilkel ve en basit şekline çevirmek ve varlığın o döneminde ne gibi niteliklerle belirlendiğini aramak, sonra da yavaş yavaş nasıl gelişip karmaşıklaştığını, incelediğimiz andaki haline nasıl geldiğini göstermek gerekir (Durkheim, 2017, s. 156).

Son olarak Durkheim (2004, s. 222) sosyolojiyi psikolojiden ayırmak için "toplumsal olgunun belirleyici nedenini, bireysel bilinç durumlarında değil, bu toplumsal olguyu önceleyen

başka toplumsal olgularda aramak gerekir" diyerek her toplumsal olgunun ancak bir başka toplumsal olguya açıklanabileceğini iddia eder. Bunun içinse olgular tiplere ayrılarak sınıflandırılmalı ve karşılaştırılmalıdır.

Toplumsal İşbölümü ve İntihar İlişkisi

Karl Marx'a göre toplumda asıl olan çatışmayken Durkheim için çatışma geçici bir süreçtir. Başka bir deyişle ona göre toplumun kendine has bir işleyiş düzeni vardır ve bu işleyişin kaynağı da dayanışma ve düzenlemedir. Durkheim, aynı zamanda doktora tezi olma özelliği taşıyan *Toplumsal İşbölümü* adlı çalışmada dayanışma ve düzenleme olgusuna; *İntihar* adlı kitabında ise dayanışma ve düzenlemenin intihar edimi ile ilişkisine odaklanır. Bu yönüyle *Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Toplumsal İşbölümü ve İntihar* kendi aralarında bir bütünlük arz etmektedir.

Metodolojisinden hareketle ilkel olandan karmaşığa giden Durkheim, ilkel toplumlardan modern topluma değin iş bölümündeki farklılaşmaya paralel olarak iki farklı dayanışma tipinin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bunlar mekanik dayanışma ve organik dayanışmadır. Dayanışma olgusu doğası gereği doğrudan gözlemlenemediği için o, yine metodolojisine uygun olarak dayanışma olgusunun görünür tezahürü olarak belirlediği "hukuk" üzerinde durur. Böylece Durkheim, farklı dayanışma türlerini gözlemleyip, sınıflandırıp, karşılaştırma yapmayı olanak sağlayacağı bir zemin bulur.

Durkheim'a göre bir toplumun üyeleri arasındaki dayanışma ne kadar güçlü ise gerek birbirleri ile gerek bir bütün olarak toplumsal küme ile o kadar

çok değişik ilişkiler içinde bulunurlar. Bu ilişkilerin sayısı ise zorunlu olarak onları düzenleyen hukuk kurallarının sayısı ile orantılı bir biçimde gelişme göstermektedir. Bu ön kabulden hareketle Durkheim, hukukun değişik türlerini sınıflandırarak, onlara karşılık düşen dayanışma türlerinin neler olduğunu araştırmaya girişir. Fakat o, genel hukukun; özel hukuk, kamu hukuku sınıflandırmasını kabul etmeyerek; kendi teorisini de üzerine inşa edeceği ceza hukuku (bastırıcı hukuk, bedel ödetici hukuk) ve tazmin edici/ onarıcı hukuk (medeni hukuk, ticaret hukuku...) ayırımına gider (2018, s. 96). Peki dayanışma ve düzenleme nedir? Mekanik ve organik toplum farklılaşması neyi ifade etmektedir?

Mekanik ve Organik Dayanışma yahut Mekanik Toplumdan Organik Topluma Geçiş

Dayanışma ve düzenleme, Durkheim'ın 'ortak bilinç' adını verdiği bir olgu üzerinden işlenmektedir. Ortak bilinç "bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü"nü ifade etmek için kullanılmaktadır (2018, s. 109). Bu bilinç aynı zamanda bir toplumdaki ahlaki ve hukuki olanın da yegâne ölçüsüdür. Nitekim Durkheim'ın teorisinde bir edim hakikatte suç olduğu için değil ortak bilinci incittiği için suçtur. Ortak bilinç her ne kadar kendisini bireylerin davranışlarında gösterse de aslında bireylerden bağımsız bir şekilde var olmaktadır. O, 'toplumun ruhsal tipidir' ve tek tek bireylerden aşkındır (2018, s. 110). Daha önce ifade ettiğimiz toplumsal olguların dışsal ve zorlayıcı olmasının temel nedeni de bizatihi ortak bilincin aşkın olma özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Durkheim'a göre mekanik dayanışmanın görüldüğü toplumlar nüfus yoğunluğunun az dolayısıyla da iş bölümünün çok fazla gelişmediği toplumlarda görülmektedir. Bu toplum tipinde yüze ilişkiler daha yoğun olduğundan ortak bilinç daha güçlü, dolayısıyla da bireyin toplumca kavranması ve olası herhangi bir sapmanın cezalandırması nispeten daha kolaydır. Buna ters olarak iş bölümünün gelişmiş olduğu toplumlarda ise nüfus yoğunluğundan ötürü herkesin dikkati çok sayıda değişik yönere çevrildiğinden, bireyler birbirini daha az tanımakta ve bireyleri birbirine bağlayan bağlar da daha seyrek ve zayıf olma özelliği taşımaktadır.

Mekanik dayanışmaya sahip toplumlar incelendiği zaman verilen cezaların daha çok dinsel nitelikte olduğu da dikkat çekicidir. Nitekim din, modern öncesi döneme kadar toplumsal dayanışma ve düzenlemenin sağlandığı yegâne kurum olagelmıştır. Cemaat halinde yapılan ritüeller bireylerin ortak bilincini yeniden üreterek bu davranışların kutsal kabul edilmesine yol açmıştır (Kurt, 2017, s. 61). Fakat Durkheim teorisinde din aslında toplumun kendi kendine tapınmasının bir tezahürüdür. Bu anlamıyla Durkheim sosyolojisinde bireyin tanrının buyruklarına karşı gelmesi aslında topluma karşı gelmesi demektir (2018, s. 123). Bu yönüyle ceza ya da başka bir deyişle normlar, toplumdaki ortak bilinci korumak gibi hayati bir işleve sahiptir.

İş bölümündeki değişime paralel olarak ortak bilinç zayıflamış ve mekanik dayanışmadaki cezalandırıcı hukuk yerini organik dayanışmaya sahip toplumlarda onarıcı hukuka bırakmıştır. Ceza hukuku, ortak bilincin merkezini

oluştururken; onarıcı hukuk ise ortak bilinçten giderek uzaklaşarak uzmanlaşmış kurumlar vasıtasıyla işlevlerini yerine getirmeye başlamıştır (2018, s. 145). Çünkü giderek artan kentleşme, bireyi köklerine bağlayan gelenek ve göreneklerinden ayırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak Durkheim; mekanik dayanışmaya bağlı toplumlarda ortak bilincin toplumsal dayanışma ve düzenlemeyi belirlerken, organik dayanışmaya sahip toplumlarda ise artan iş bölümünün bu işlevi yerine getirdiğini düşünmektedir.

Durkheim'ın iş bölümüne karşı olan bu pozitif düşüncesi Karl Marx'la taban tabana zıt bir çizgidedir. Nitekim Marx'a göre işbölümü ve mülkiyet hemen hemen aynı şeylerdir ve yabancılaşmanın ve sömürünün temelinde yer almaktadır. En büyük maddi ve zihinsel iş bölümünü kent ve kırsal ayrılmasında gören Marx'a göre;

Kent, nüfusun, üretim aletlerinin, sermayenin, zevklerin gereksinimlerin bir merkezde toplanması olayıdır, oysa kırsal tam tersi bir olayı, ayrı ayrı olmayı ve dağınıklığı ortaya koyar. Kent ile kırsal arasındaki karşıtlık ancak özel mülkiyet çerçevesi içinde mevcut olabilir (Marx ve Engels, 2018, s. 79).

Gerçekten de Marx'ın burada yaptığı kırsal ve kent ayrımı Durkheim'ın mekanik ve organik toplum kavramsallaştırmasıyla paralellik arz eder. Mekanik toplumlar da Marx'ın ifade ettiği gibi parçacıklı yapılardan oluşur. Kentleşme olgusuyla bu parçalar bir bütün haline gelmiş ve Durkheim bahsettiği organik bütünü oluşturmuştur. Durkheim bu olguyu pozitif bir ilerleme olarak görürken Marx ise bu ilerlemenin emeği ve mülkiyeti

olumsuz anlamda dönüştürdüğü kanaatini taşımaktadır.

Bununla birlikte Durkheim, yaşadığı dönemdeki sosyal, siyasal ve ekonomik problemlerin iş bölümünden kaynaklanmadığını, bu durumun yalnızca mekanik toplum yapısından organik toplum yapısına geçiş aşamasında yaşanan bir kriz dönemi olduğunu savunmaktadır. Çünkü toplumsal yapı henüz dayanışma ve düzenlemenin sağlanacağı kurumları oluşturamamıştır. Ona göre toplumda görülen intihar oranlarındaki artışın nedeni de kurumların bireyler arasında dayanışma ve düzenleme gibi temel işlevleri sağlayamamasından ileri gelmektedir.

İntihar Ediminin Sebebi Olarak Dayanışma ve Düzenlemedeki Dengesizlik

Durkheim'ın en önemli çalışmalarından biri olan İntihar, intihar gibi bireysel ve psikolojik olan bir olgunun nasıl sosyolojik boyutlu olarak anlaşılabilirliğinin kanıtlanmasıdır. Metodolojisine uygun olarak sayısal verilerden hareket eden Durkheim, intihar olgusunu ele alırken kendisine kadar yapılan intihar istatistiklerini incelemiştir.

Rakamlar birkaç yıl birbirine pek yakın gittikten sonra, birden bir yükselme görülüyor, arkasından ters yönde zayıf bir iniş, sonra yeniden güçlenip durağanlaşıyor, yani o yüksek rakamda kalıyor. Bunun nedeni de, toplum dengesinde birden de olsa ortaya çıkan her kopmanın sonuçlarını hep bir süre sonra vermesidir (2019, s. 9).

Durkheim'ın da ifade ettiği gibi toplum yapısında gerçekleşen değişimlerin intihar olgusuyla yakından bir ilişkisi vardır. Nitekim köklü değişimler

toplumsal yapıyı bozduğu için dayanışma ve düzenlemeyi yerine getiren mevcut kurumları âtil bırakmaktadır. Dayanışma ve düzenlemedeki dengesizliğin sonucu olarak birbiriyle ilişki dört intihar tipolojisi geliştiren Durkheim; bunları bencil, özgeci, anomik ve kaderci intihar olmak üzere ayırır.

Bu tipolojilerden ilki olan bencil intihar, toplumun bireyi yeterince kendine bağlayamaması sonucunda meydana gelmektedir. Durkheim farklı dini grupların intihar oranlarından hareketle, kimi dinlerin ferde kattığı dayanışma duygusuyla onu intihardan alıkoyduğunu ortaya koymuştur. Buna göre Katolik toplumdaki intihar oranlarının Protestan toplumdaki intihar oranlarından daha az olduğu kaydedilmiştir (2019, s. 136-39). Bunun nedeni Katolik kilisesinin Protestan kilisesine nazaran cemaat bağlarını kurmada daha başarılı olmasından ileri gelmektedir. Yahudiler ise ahiret inancına sahip olmamalarına rağmen bu iki dini grubun nazaran daha az intiharetmektedirler. Durkheim'a göre Yahudilerin yüzyıllardan beri sürgün hayatı yaşamaları, onları diğer inanç grupları içinde var olabilmeleri için cemaatlerine bağlanmaya itmiştir (2019, s. 141). Bu çıkarım bir toplumsal olgunun yine bir başka toplumsal olguyla açıklanabileceğinin en güzel örneklerinden biridir. Dinin yanı sıra aile ve siyasi örgütler gibi kurumları da intiharla ilişkilendiren Durkheim, intiharların toplumun din, aile ve siyasi bütünlüğüyle ters orantılı olarak değiştiğini gözlemlemiştir (2019, s. 201-202).

Bir diğer intihar çeşidi olan özgeci intihar ise bencil intiharın tam karşısında yer almaktadır. Bencil intihar toplumdan soyutlanmanın başka bir deyişle aşırı bireyselleşmenin bir sonucudur. Özgeci

intihar tipi ise bireysel kişiliğin toplum içinde erimesinden kaynaklanır (2019, s. 216-217). Hem bencil hem de özgeci intihar görüldüğü üzere toplumdaki dayanışma biçiminde yaşanan anormallikler üzerinden gerçekleşmektedir.

Din, aile ve ekonomi gibi kurumların, toplumsal dayanışmada olduğu kadar bireyin hayatını düzenleyici etkileri de vardır. Ödevler ve normlar halinde insanlara sunulan düzenleme, sosyal değişimin hızlı olduğu kriz dönemlerinde belirsizleşir ve anomik bir yapı arz eder. "Durkheim'a göre modern toplum her zaman anomiyeye yatkındır. (Ritzer ve Stepnisky, 2019, s. 90)". Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin etkilerini hala yaşayan Avrupa toplumdaki bu kargaşanın da nedeni tam olarak budur. Yani o günün toplumunun var olan yeni gelişmelere karşı yeni ödev ve normları henüz kurgulayamamasıdır. Durkheim'ın anomik intihar adını verdiği intihar tipi de böylesi kriz ortamlarının sonucunda gelişir. Bununla birlikte refah veya fakirlik de bizatihi intihara sebep olmaz. Yani yoksulluk döneminde toplumdaki intihar oranları artabileceği gibi aynı şekilde refah dönemlerinde de intihar oranları artar. Başka bir deyişle toplumun dengesinde yaşanan herhangi bir değişim insanları intihara itebilir (2019, s. 246-248).

Bencil intiharla özgeci intihar arasındaki zıt ilişki gibi anomik intiharla kaderci intihar arasında da böyle bir ilişki vardır. Kaderci intihar da toplumun bireyi aşırı olarak düzenlemesinden ileri gelir. Durkheim bu intihar tipini diğer intihar tipleri kadar detaylı olarak incelemeyip, kitabında bir dipnot halinde bahsetmekle yetinmiştir. Ona göre yaşadığımız çağda bu intihar tipi yoktur ve yalnızca tarihsel

önemi vardır. Bu intihar tipine verdiği örneğe kölelerin intiharıdır (2019, s. 284).

Bir Çözüm olarak Korporatizm yahut Meslek Ahlâkı

Fransız İhtilali'nin getirdiği kriz ortamı ve Sanayi Devrimi'yle birlikte değişen üretim ilişkileri, büyük ölçüde geçmişte düzenlemeyi sağlayan kurumları etkisiz hale getirmiştir. Kurumların işlevini kaybetmesi ise toplumda kuralsızlık (anomi) durumuna yol açmıştır. Durkheim, bu durumu iş bölümünün artışıyla ilişkilendiren sosyalistlerinin aksine mülkiyet biçiminin değişmesiyle değil ancak bir ahlaki düzenlemeyle düzelleceğini düşünmektedir (1949, s. 21-22). Tek sorun iş bölümüne gereken normatif düzenlemeyi sağlamaktır. Çünkü iş bölümüyle birlikte yeni meslek gruplarının ortaya çıkması ve bu meslekler arasındaki ilişkilerin belirlenmemesi bu düzensizliğe neden olmuştur. Sosyalistleri eleştirdiği gibi ekonomik alanın serbest bırakılmasını savunan iktisatçıları da eleştiren Durkheim, toplumsal kurumların ahlaki bir norma tabi olmadan kendilerini devam ettiremeyeceklerini ileri sürmektedir (1949, s. 27-28).

Durkheim, yukarıda belirtilen problemlerin aşılması noktasında korporatizm çözümünü sunar. Korporatizm, toplumdaki grupların mesleklere göre örgütlenmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Durkheim, ön yargularla geçmişin tozlu raflarına kaldırılmış lonca teşkilatının (meslek gruplarının) yeniden kurulması gerektiği savunur. Fakat bundan önce o, lonca teşkilatının eski rejime ait bir kurum olmadığını ve hala işlevsel olabileceğini kanıtlamaya çalışır. Çünkü Fransız İhtilali'nin toplumda yarattığı,

geçmişe ve geçmişteki kurumlara yönelik antipati hala sıcaklığını korumaktadır. Bu nedenle Durkheim, tarihi ve rilerden hareketle loncaların kökenini, şehirlerin kurulmasıyla birlikte gelişen küçük zanaat ve sanayi ehline dayandırmakla meslek örgütlerinin meşruiyetini sağlamaya çalışır (1949, s. 30-31).

Peki, meslek örgütlenmeleri modern toplumdaki düzenleme buna ve buna bağlı olarak da dayanışma eksikliğini nasıl giderecektir? Durkheim loncaları incelediğinde onların dini bir tarikat gibi teşkilatlandığını gözlemler. Her bir grubun kendine ait tanrıları, tapınakları ve ayinleri vardır. Meslek örgütünün başındaki şahıs diğer üyeler tarafından bir baba olarak görülmekte ve gruptaki bireyler birbirlerine kardeşlik yoluyla bağlanmaktadır. Ortak meslek, ortak bayramlar, ortak mezarlıklar toplumun ihtiyaç duyduğu dayanışma duygusunu tekrar tekrar yaratarak bireyi kendi grubuna bağlamak gibi bir işlev üstlenmektedir (1949, s. 37-39).

Diğer bir yönden geçmiş dönemde işçi ile işveren arasındaki ilişkiler de meslek örgütleri tarafından düzenlenmekteydi. İşçi, işverene karşı taahhüdünü istediği gibi bozmadığı gibi işveren de işçiyi keyfi bir şekilde işten çıkartamazdı. Düzenlemenin gerçekleştiği bir diğer nokta ise işçi ve işveren arasında olduğu gibi mesleğin haysiyetini korumak için konulan kurallardır (1949, s. 41).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Durkheim, meslek örgütlerin bugün de aynı işlevleri yerine getirebileceğini savunur. Bunun için mesleklerin öncelikle kategorilerine göre ayrılıp kendi içlerinde bir meclis oluşturmaları gerekmektedir. Daha sonra ise meclis

üyeleri; işçi ve işveren arasındaki ilişkileri, çalışma saatlerini ve şartları gibi konularda düzenlemeleri oluştururlar (1949, s. 66-97). Böylece hem meslek içindeki hem de meslekler arasındaki ilişkiler bir form haline gelebilir.

Bununla birlikte üst kontrol merci olarak meslek örgütlerinin üzerinde bir otoriteye de ihtiyaç vardır. Nitekim Durkheim da meslek örgütlerinin merkezi bir iradeye bağlanması gerektiğini vurgular. Bu anlamda o, bu meşru otoritenin devlet olduğunu ve meslek örgütlerinin de devlete bağlanması gerektiğini savunur (Durkheim, 1949, s. 71). Durkheim meslek örgütlerine yönelik bu düşüncelerini Meslek Ahlakı adlı kitabında işlediği gibi Toplumsal İşbölümü adlı kitabının başında da serdetmektedir.

Son olarak Durkheim'ın meslek örgütlerine karşı aşırı güvenini Marx ile kıyaslayacak olursak tıpkı iş bölümünde olduğu gibi her iki düşünürün fikirleri arasında tam bir zıtlık ilişkisi görürüz. Çünkü Marx loncaların da bireyi sömürdüğünü iddia etmektedir:

Kırda senyörlerin işkencesine maruz bulunan bu serfler birer birer kente geliyorlardı ve, orada, örgütlü bir ortaklık buluyorlardı; bu ortaklığa karşı güçsüzdüler ve bunun içerisinde, onların emeğine duyulan gereksinmenin ve kentteki örgütlü rakiplerinin çıkarlarının kendilerine tayin ettiği durumu kabul etmek zorundaydılar (Marx ve Engels, 2018, s. 80).

Emile Durkheim'a Yönelik Eleştiriler

Durkheim sosyolojinin kurumsallaşmasında tartışılmaz bir yere sahip olsa da birçok noktada eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Eleştirilerin temel noktası ise onun pozitivist, yapısal-işlevselci ve

muhafazakar olmasıyla ilgilidir (Ritzer ve Stepnisky, 2019, s. 111). Fakat bundan önce yukarıda da işaret ettiğimiz Marx ve Durkheim ayrışmasına değinmek faydalı olacaktır. Nitekim Durkheim sosyolojisinin akademide uzun süre etkili olmasının temel nedenlerinden biri Marx'ın fikirlerine karşı bir alternatif olmasından ileri gelmektedir.

Her iki düşünür de Aydınlanma'nın, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin çocuklarıdır. Bu bağlamda onlar 18. ve 19. yüzyılda hem maddi hem de zihinsel anlamda birçok dönüşüme neden olan bu süreci anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır. Durkheim düzen ve ilerleme ile bu sürecin atlatılacağını düşünürken Marx ise çözümü kanlı bir devrimde görmüştür. Büyük bir karmaşanın içinde bulunan ve Fransız Devrimi gibi büyük bir olayın etkisinden henüz kurtulamayan Batı dünyası ise düzen noktasında Durkheim'a yönelmiştir. Bu bağlamda Baykan Sezer de Durkheim'ın asıl gücünün, Marx gibi bir ütopyacıya bir alternatif oluşundan kaynaklandığını söylemektedir (Vergili, 2006, s. 70).

Sosyolojinin Batı sömürgeciliğinin sorunlarının aşılması amacıyla kurulduğunu söyleyen Sezer'in eleştirilerini Ayhan Vergili (2006, s. 69) ilgili makalesinde dört madde ile özetlenmiştir.

1. Tarihten kopuk bir sosyoloji anlayışının temsilcisi olması
2. Dinin temellerini izahta antropolojik bir yaklaşımla tüm dinleri menşeinin aynı olduğu fikri
3. Sosyolojiyi batı egemenliğinin aracı olarak kabullenmiş olması
4. Sosyolojik metodu nedensellik ilkesine ve deneye bağlanmış olması

Bununla birlikte Sezer, iş bölümü ve ortak bilinç kavramları bağlamında, bu kavramların bir toplumu açıklamada yeterli olmadığı görüşündedir. Bunun nedeni bu kavramların bir toplumu açıklarken onu tarihsel bağlamından kopartmasıdır. Vergili'nin aktardığına göre Sezer; Durkheim'ın bu kavramlarını, "Batı'nın toplumsal iç çelişkilerinin sonucu olan sınıf çelişkisini, tarihi maddeciliğin öngördüğü toplumsal çatışmayı, önlemek maksadıyla geliştirdiğini düşünmektedir. Ona göre, Durkheim geliştirdiği bu kavramlarla sanayileşme evresindeki Batı toplumuna 'İşbölümü' kavramıyla toplumsal hiyerarşide yeni bir kategorileşme sunarken 'Toplumsal Bilinç' kavramıyla toplumun bütünleşmesi yönünde sınıf çatışmalarını ortadan kaldıracak bir ahlak ve değer yargısı oluşturmayı amaçlamaktadır (2006, s. 73-74)."

Sezer'in eleştirilerine benzer bir biçimde Durkheim'ın metodolojisi, topluma yön vermek amacıyla oluşturulmuş toplumsal bir mühendislik denemesi olarak da görülmüştür. Durkheim'ın toplumsal olguları şeyler olarak ele alma önerisinin altında toplumu doğal bir geçeklik olarak alarak onun üzerinde teknik bir kontrol kurma girişimi vardır (Balkız, 2004, s. 144). Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinde Durkheim'ın bu etkisi kendini Ziya Gökalp ile göstermiştir.

Mehmet Anık'a göre Gökalp'in Durkheim sosyolojisini tercih etmesi hiç tesadüfi değildir. Çünkü erken cumhuriyetin en önemli ihtiyaçlarından biri olan dayanışmacılık ve kolektif bilinci kurma bu mühendislik girişiminin bir sonucudur. Bu anlamda Gökalp "devletin sorunlarına toplum düzeyinde

çözümler getirme" (Anık, 2008, s. 447) çabası içinde olmuştur.

Rudolf Richter'e (Richter, 2017, s. 59-60) göre ise Durkheim ortaya koyduğu eserlerle her ne kadar sosyolojiye bilimsel bir statü kazandırmış olsa da kendi özel kuramını destekleyen verileri yine kuramına göre sınıflandırmıştır. Bundan dolayı Durkheim'ın kuramında metodolojik bir eksiklik vardır. Çünkü "elde ettiği veriler sadece kuramı açıklar ve kuramın tasnif gücünü gösterir; ama kuramı ispatlayamaz."

Richter'in eleştirisini İntihar üzerinde okursak Durkheim'ın intihar istatistiklerini ortaya attığı teze göre şekillendirdiğini söyleyebiliriz. İntihar istatistiklerinin güvenilirliği bir yana toplumsal toplumsalla açıklama gayreti onu ırk, iklim, delilik, taklit, psikolojik süreç gibi intihar açıklamalarını görmezden gelmesine sebep olmuştur (Sağlık, 2010, s. 467).

İntihara yönelik başka eleştiriler de mevcuttur. Birinci eleştiri özgeci ve kaderci intiharın sağlam bir temele dayanmamasından, ikicisi ise bencil ve anamik intihar arasındaki müphemlikten kaynaklanmaktadır (Paugam, 2019, s. XXVI.). İntiharı "nasıl bir sonuç vereceği bilinen, kurbanın kendisi tarafından gerçekleştirilen, olumlu ya da olumsuz bir edimin dolaysız ya da dolaylı sonucu olan her ölüm edimi" (Durkheim, 2019, s. 5) olarak tanımlayan Durkheim, kendi çalışmasında bizzat bu tanıma uymamakla da eleştirilebilir. Nitekim kullandığı istatistik verileri Durkheim'ın toplumsal bir olgu yine bir toplumsal olgu ile açıklanır ölçütüne göre değil farklı nedenlere göre de tutulmuştur. Fakat o, tüm verileri toplumsal etkenlere

dayandırarak açıklama yoluna gitmiştir. (Giddens, 2018, s. 175).

Bununla birlikte Durkheim'in toplumu dışsal bir gerçeklik olarak alması ve bireyi de edilgen bir konumda görmesi daha sonra ortaya çıkan etnometodoloji, sembolik etkileşimcilik gibi gündelik hayat üzerine odaklanan okullarca eleştirilmiştir. Örneğin insandan ayrı bir gerçekliği kabul etmeyen sembolik etkileşimcilere göre bireyler, gündelik yaşamda semboller ve anlamlar aracılığıyla bir gerçeklik oluştururlar ve Durkheim'in iddia ettiğinin aksine bu sembollerde değişiklik yapabilirler (Ritzer ve Stepnisky, 2019, s. 347). Yorumlayıcı sosyoloji içinde değerlendirilen bu okullar bireylerin gözlemlenebilir dışsal davranışlarına odaklanmanın yetersiz olduğunu vurgulayarak, bireyleri toplumsal alanda birer fail olarak kabul edip onların ortaya koydukları anlamlı eylemleri incelerler (Neuman, 2014, s. 132).

Sonuç

18. ve 19. yüzyıldaki maddi ve düşünsel hayatı anlamak ve var olan problemlere çözüm üretmek için kurulmuş olan sosyoloji disiplini, bilimsel olma meşruiyetini Fransız sosyolog Emile Durkheim ile kazanmıştır. O günün normal bilim anlayışına uygun olarak pozitivist bir tutum sergileyen Durkheim, toplumsal olguları doğa dünyasındaki şeyler gibi ele almış ve olgular arasında genel geçer yasalar tespit etmeye çalışmıştır. Onun işbölümü teorisinde ve İntihar adlı çalışmasında yaptığı budur. Bu yönüyle eleştirmenlerin toplum mühendisliği yapma eleştirisini hak eden Durkheim, tespit ettiği yasadan hareketle toplumsal hayat üzerinde egemenlik kurmaya yaracak korporatizm çözümünü getirmiştir.

Durkheim'in eserleri her ne kadar kendi içinde bir bütünlük arz etseler de toplumsal hayata indiğinde problemler doğurmaktadır. Nitekim eleştirmenlerin de değindiği gibi Durkheim verileri bir şekilde manipüle ederek kendi kuramını desteklemeye çalışmıştır. Kimi zamansa üzerinde ısrarla durduğu metodolojisini kendisi bile uygulayamamıştır. Bu yönüyle Durkheim'in nesnellik iddiası onu kimi zaman değer bağımlı yaparak nesnel olmayan çıkarımlarda bulunmaya itmiştir.

Bununla birlikte bugün her ne kadar Durkheim ve onun pozitivist metodolojisi tartışılrsa da gerek tarihi gerekse de metodolojik anlamda Durkheim'in sosyolojideki yeri çok önemlidir. O birçok isim ve ekole esin kaynağı olduğu gibi kimi ekollerinse ötekisi konumunda yer alarak yeni açılımların doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle bugün dahi sosyoloji yapmak isteyen bir araştırmacının önce Durkheim ile yüzleşmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Anık, Mehmet. (2008) Ziya Gökalp'e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD). 6/11, 405-433.

Balkız, B. (2004). Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi. Sosyoloji Dergisi, (12-13), 135-158.

Durkheim, E. (1949). Meslek Ahlakı. (M. Karasan, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Durkheim, E. (2004). Sosyolojik Yöntemin Kuralları. (C. Saraçoğlu, Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

Durkheim, E. (2017). Din Sosyolojisi ve Bilgi Teorisi. Y. Aktay ve M. E. Köktaş (Ed.), (s. 153-191). İstanbul: Vadi Yayınları.

Durkheim, E. (2018). Toplumsal İşbölümü. (Ö. Ozankaya, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.

Durkheim, E. (2019). İntihar. (Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Pozitif Yayınevi.

Giddens, A. (2018). Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Khun, T. S. (1991). Bilimsel Devrimlerin Yapısı. (N. Kuyaş, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Kurt, A. (2017). Din Sosyolojisi. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Marx, K. ve Engels, F. (2018). Alman İdeolojisi. (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

Neuman, W. L. (2014). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel

Yaklaşımlar. (S. Özge, Çev.) (C. 1). Ankara: Yayınodası Yayınları.

Paugam, S. (2019). Önsöz: İntihar Karşısında Toplumbilimci. (Z. İlkelen Çev.). İntihar, L-LI.

Richter, R. (2017). Sosyolojik Paradigmlar. (N. Doğan, Çev.). Küre Yayınları.

Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2019). Sosyoloji Kuramları. (H. Hülür, Çev.). Ankara: Deki Yayınları.

Sağlık, Ç. (2010). Emile Durkheim'in Metodolojisi ve Sosyolojisi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (9/2), 449-480.

Swingewood, A. (2010). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi. (O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Vergili, A. (2006). Baykan Sezer'in Metinlerinde Emile Durkheim Eleştirileri. Sosyoloji Konferansları, 53(1), 63-79.